

1148a

7633

ДІТОЧА
БІБЛІОТЕКА

Ч. 2.

ЛЮТИЙ.

1934.

МИХАЙЛО СЕРЕДА

ПЕТРУСЬ ШКОДА

(Історичне оповідання).

В-ВО
„СВІТ ДИТИНИ“
ЛЬВІВ

„ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА“

**Виходить від 1 січня 1934 щомісячними книжечками
в обемі 3-5 аркушів друку, ц. є. 48-80 стор.**

На зміст цих книжечок складаються:
байки, казки, історичні оповідання,
описи з життя звірят, мандрівничі
пригоди, сміховинки і сценічні картини
— оригінальні українські та переклади і переспіви з чужих мов.

Будуть теж окремі книжечки присвячені історії та географії Рідного Краю.

ВСІ КНИЖЕЧКИ ОБИЛЬНО ІЛЮСТРОВАНІ.

Умови передплати:

Цілорічна на 12 книжечок 5 зл.

Піврічна „ 6 „ 3 „

Квартальна на 3 „ 2 „

**Для Чехословаччини 25 корон; для Румунії 150 леїв;
для Америки і Канади 1.50 доляра.**

Замовлення посилати на адресу:

ВИДАВНИЦТВО „СВІТ ДИТИНИ“

Львів, ул. Зіморовича, 3.

Чекове конто ПКЮ. Львів, ч. 503.330.

Чекове конто ПКЮ. Прага, ч. 79.575.

06 10

❧ ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА ❧
КНИЖЕЧКА: 148.

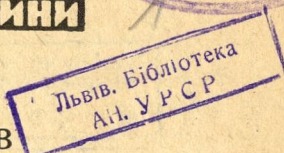
МИХАЙЛО СЕРЕДА

ПЕТРУСЬ ШКОДА

(Історичне оповідання)

Образки й окладинку виконав

МИХАЙЛО ФАРТУХ.

ЛЬВІВ
НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА: „СВІТ ДИТИНИ“
1934.

Ш 9(2)6-4u50-4

Всі права застережені.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

5035

Друкарня ОО. Василян у Жовкві.

Перед походом на Крим.

КОДОЮ прозвали Петруся запорожці на Січі. Коли отаман кальниболоцького куреня, Тиміш Задерихвіст, привіз Петруся на Січ, невгомний на забави хлопець перевернув на майдані коло кабиці¹⁾ діжку із розчиною.

— Шкода ти, не Петрусь! — вилаяв його кухар.

— Шкода! Шкода! — підхопили запорожці.

— Шкода! — залунало по всій Січі.

Так і залишилася Петрусеві ця назва. Не зважаючи на те — був це хлопець увічливий, слухняний і придатний до запорозької науки. Сьогодні він прокинувся зранку. Одягнувся, вмився над коритом, помолився до

схід сонця, завитав до стайні, загнуздав коня та пігнав його поїти.

Напередодні, на поклик кошового отамана, до Січі приїхало зі степу низове братерство. Курені³⁾ не здужали помістити всіх гостей і тепер козаки спали покотом на голій землі, всюди, де лише було вільне місце.

Минаючи обережно тих, що лежали, Петрусь вибіг на січовий майдан, перехристився до церкви святої Покрови й малою брамою вийшов на Гасан-Баша.³⁾

Лейба Суховій і Шмуль Рудокоз були вже на ногах: відчинили крамниці, метушилися за прилавками й пильно стежили за покупцями.

— Петрусю! Чуєш, Петрусю! — замаював Лейба хлопця до крамниці.

Петрусь, як і дорослі козаки, любив жартувати з жидів. Він зупинив коня, додав собі суворого вигляду і понуро запитав:

— Що там? Чого тобі, жиде?

— Маковика бажаєш спробувати? О, які солодкі маковики! З самого Стамбулу!

Петрусь зирнув скося на маковика, щось подумав і повернув коня до крамниці.

— Добридень! — помякшив він голос, наблизившись до жида.

— Ой-ой! Казав я Сурі, що то за моторний козак той Петрусь! На всю Січ лицар! — підлещувався жид.

— Бери маковика та попробуй! Може недобрий?

Петрусь мовчки взяв маковика, відкусив невеличкий шматок, а решту кинув собі за пазуху.

— Про що радила вчора старшина? — запитав тоді жид, немов це його й не цікавило.

— Кошовий отаман проголосив похід на Крим. Думаємо пошарпати трохи татарву.

— Похід на Крим! — зойкнув жид і, ухопившись за поли свого лапсердака, перекрутився навколо себе. Було задля чого: вночі прибув до нього з Перекопу огли⁴⁾ Джемат із великим крамом і тепер відпочивав, гостюючи в жида. — „Довідаються запорожці про татарина — промайнуло в голові жида — буде лихо й мені“.

— Глузуєш із мене, Петрусь! Який похід?

— А такий: стрінемо вашого брата на татарві — то повісимо на гиляку! — поважно відповів Петрусь.

— Жартувати я не вмію, — додав він і погнав коня до річки.

З гушавини Великого Лугу викотилося сонечко; його тепле, рожеве проміння забігало зайчиками по синяво-сталевій воді. Десь у очереті відгукнувся бугай,⁵⁾ із осоки зірвалися та зашамотіли крилами качки, в лозах закувала зазуля, й забубонів десь далеко у трощі гук.⁶⁾

І Дніпро й Великий Луг і степ голосно й радісно зустрічали день.

Петрусь напоїв коня й тихою ходою подався до куреня.

Назустріч йому зі степу віздили до Січі козаки, що спізнилися. Кожний із них був причепурений, немов зібрався на весілля: деякі були зодягнені в червоні, або жовтогарячі, або блакитні жупани з позументами⁷⁾ й золотими шнурами, в саєтові штани; інші в кармазинові каптани, підперезані китайковими поясами. На головах мали шапки-кабардинки, на ногах червоні сап'янці.

— Здоров будь, молоде! — приязно витали вони Петруся.

— Добридень і вам, лицарство чесне!
— кланявся їм Петрусь.

В стайні прив'язав він коня й навернувся до куреня. Козацтво вже попркидалося і, немов бджоли, гуділо та метушилося в далеких

закутках просторого куреня. На покуті за столом сидів отаман Задерихвіст. Він держав у руках сорочку, вишукуючи нужу.⁹⁾

— Легкий ти на спомин, сину! — сказав, коли побачив Петруся. — Бігай швидко до скарбника і спитай: коли надсилати до нього людей по припаси?

Петрусь вибіг на майдан. Поблизу палянки наскочив він на сивенького дідуса. Був цей дідусь середнього росту, з широкими плечима, злегка згорблений, одягнений у темно-синій жупан, підперезаний поясом із блакитної китайки, та в червоних сап'янцях. Гострі, ясно-сиві, його очі насмішливо обкинули Петруся від голови до ніг.

— До якого куреня належиш, пацане? — запитав він Петруся.

— Я не пацан!⁹⁾ Я джура отамана Задерихвоста і козак Запорозького Низового Війська! — відповів ображений Петрусь та додав собі поважного й гордовитого вигляду.

— Он як! — немов здивувався сивенький дідусь.

— Як бачите! — чванився Петрусь і для більшої поваги взявся руками попід боки.

Дідусь іще раз оглянув Петруся від голови до ніг, торкнувся рукою кінчиків своїх

довгих сивих вусів і немов суворо завважив Петрусеві:

— А чого ти плентаєшся тут без діла?

— Без діла? Помиляєтеся ви цим разом: діла в мене не менше, як у козака в оселедці волосся.

— Гостре твоє слово! Добрий вийде з тебе козак! — ласкаво сказав дідусь. Знайшов за пазухою шкіряний гаманець, розпустив очкурок,¹⁰⁾ вийняв таляра і дав його Петрусеві.

— Сховай на спомин про козака Сірка! Чув про такого?

— Соромно булоби не знати найкращого лицаря й кошового отамана Сірка. Не знав я вашої милости лише з обличчя, — засоромився Петрусь, змінивши миттю свій бойовий вигляд на ввічливий і слухняний.

— Ну-ну, біжи далі, діло проволоки не терпить, — усміхнувся отаман Сірко і, спираючися на палиці, пішов у паланку.¹¹⁾

Скарбник — Оверко Гарбуз — сидів верхи на бочці й пильно слідкував за своїми помічниками, що поралися біля бочок із рибою, мукою, салом та вантажили харч і зброю до походу.

— Коли надсилати людей?... — приза-

думався Гарбуз над питанням Петруся! — Ей, Мотузку! — гримнув він на одного козака, що, скориставши з приходу Петруся, прожогом перебіг у темний куток — вийди мерщій на світ! Не доводь мене до гріха!

— Шукаю лантуха! І де він, гад, заподівся? — обізвався хтось турботно хрипливим басом у темному закутку.

— Гарний у тебе лантух,¹¹⁾ коли зрана прибираєшся до бочки з горілкою... Коли надсилати людей? — знову звернувся він до Петруся. — Феську! чуєш? Ой, побачиш, що лясну тебе ломакою! Виходь на світ!... Хай отаман не бариться й надсилає людей зараз.

До самого обіду Петрусь не присідав: допомагав отаманові Задерихвостові лагодити шори, носив кухарям воду до кабиці, виводив коней на пашу.

Сонечко стояло над головою, коли з високої башти на брамі загуркотіла гармата, подаючи гасло до обіду. Кухарі захвилювались: змили чистенько стіл і поставили на ньому деревляні ваганки¹³⁾ з галушками, маляєм,¹⁴⁾ тетерою.¹⁵⁾ Край ваганок уставили високі кінви з медом і брагою¹⁶⁾ з причепленими до них „михайликами“,¹⁷⁾ якими запорожці пили мід або брагу.

Отаман Задерихвіст голосно прочитав перед образами „Очі всіх на тв“... і сів на покуті, а за ним посідали козаки. Коли кухарі рознесли студжену рибу, десятники, по звичаю, повідрубували риbachі голови й поклали їх перед отаманом.

— Обідай, Петрусю, добре на цілий тиждень: кабиці на степу ще не визріли, — жартували козаки.

— Міри, все одно, не перескочу! — жартибливо відповідав їм Петрусь. — Хіба в дядька Нагая позичити мені на сьогодні пуза.¹⁸⁾

А ти в кишені налий! — порадив дядько Нагай.

— Мої малі, а ваші якраз пригоряться!

— На двох нас моїх кишень не вистане, додай ще свою пазуху.

Довго Петрусь і дядько Нагай перекидувалися жартами.

Після обіду довбуш Тягнирядно вийшов на майдан і вдарив у літаври.¹⁹⁾

— Ма майдан! На майдан! — гукнув на своїх козаків отаман Задерихвіст. На майдані уставлялися козаки куреннями. Попереду поставали отамани, позаду них хорунжі з прапорами. З паланки винесли на середину

майдану стіл, на яким осавул обережно розложив клейноди Низового Війська. Незабаром із паланки вийшли писар і суддя, а за ними отаман Сірко.

Сірко обвів бистрим оком курені, чогось усміхнувся і, зблизившись до столу, голосно сказав:

— Слухайте, діти, мене старого й робіть так, як я раджу! Минулої зими кримський хан із турецькими яничарами, послухавши дурної ради царгородського везиря, прийшли вночі і немов злодії накинулися на нашу Січ. Вони мали на меті зруйнувати її, вигубити військо Січове й забрати в полон. Цей намір Христос, Бог і Спаситель наш, обернув нам на добро, а їм на загин. Коли хан зневажив наше Запорозьке Військо й шкоду нам учинив, то й ми, за прикладом наших дідів і батьків, мусимо йому відомстити. Та не так, як він із нами поступив, не тайно, а явно, по лицарськи. Завтра зрана я поведу вас на Крим!

— Батьку-отамане! Старшино! Ваші голови! — радісно, з посвистом загули курені.

— Ваші голови! Ваші голови! — відповів отаман Сірко, кланяючись на всі боки.

З майдану навідався Петрусь до куреня,

та згадав про талюра, що подарував йому отаман Сірко.

— Покажу Лейбі, що воно за гроші, — подумав він і метнувся нависоки на Гасан-Баша. Біля малої брами він наскочив на дивний провід: попереду йшов татарин, високий плечистий, з рудою кучерявою бородою, в шовковому зеленому бешметі,²⁰⁾ в смушевій шапці й ходаках. Його руки були закинені за спину і звязані мотузком. Позаду його басував, немов степовий кінь, Лейба: він витанцьовував ногами, — вимахував руками, ось-ось кинеться на в присядки. А позаду поважно, немов плили, йшли зі списками та готими шаблями джури²¹⁾ кошового отамана.

— Навіщо це ви схопили татарина? — запитав Петрусь знайомого джури.

— Здобули язика: він знає, бо крамар, усі степові таємні стежки татарви.

Біля пушкарні гукнув на Петруся отаман Задерихвіст:

— Сідлай, хлопче, коней! — завитаємо у Гнилокиші. Гнилокишами прозвали запорожці плавні²²⁾ біля переправи через Дніпро, де будували вони свою флоту. Сонечко низилося до самої землі, коли отаман Задерихвіст і Петрусь вїхали в Гнилокиші.

Поле, немов у жнива снопами, було вкрито запорожцями: вони працювали з натугою. З того берега, з Великого Лугу, підвозили липові колоди. Десятки рук переносили ці колоди на землю й видовбували днище; другий десяток прироблював до того днища дубові ребра, а на ребра насаджував боки з дубових дошок.

Увесь беріг був укритий готовими чайками. Інші запорожці конопатили ці чайки і привязували під боками вязанки з очерету, щоб чайка не поринала.

— До світанку впораєтеся з чайками? — запитав отаман Задерживіст.

— Бог дасть, упораємося!

Петрусь підійшов до запорожців, які відпочивали та вечеряли з великого казана.

— Хліб та сіль, братерство! — ввічливо побажав їм Петрусь.

— Їмо та свій, а ти біля порога постій! — відповіли вони.

— Своя вечеря мене жде, а погостити з вами присяду, — сказав Петрусь і присів біля казана.

— Ти, хлопче, грамотний? — запитав Петруся кремезний запорожець із подзьобаним віспою обличчям.

— Або що? — насторожився Петрусь.

— Така справа: ми люди здалека й не були на Січі тоді, як братерство відписувало султанові на його лист. Писар Сторчовус, мій кум, відписав його для мене, на цьому аркуші.

Козак зняв шапку, знайшов у ній аркуш паперу й подав Петрусеві.

— Отже ми просимо тебе прочитати нам цей лист.

Петрусь розгорнув аркуш і голосно почав читати:

— „Турецькому султанові Магометові IV-ому.

„Ти шайтане турецький, проклятого чорта брате й товаришу та самого люципера секретарю! Який ти в чорта лицар, коли ти голою рукою їжака не вбеш? Чорт викидає, а твоє військо пожирає. Не вартий ти синів християнських під собою мати; твого війська ми не боїмося; на землі та на воді будемо битися з тобою. Вавилонський ти кухар, македонський колесник, єрусалимський броварник, александрійський козолуп. Великого й малого Єгипту свинар, вірменська свиня, татарський сагайдак, камянецький кат, подільський злодій, самого гаспида нащадок і всього

світу та підсвіту блазен, а нашого Бога дурень, свиняча морда, кобилячий хвіст, різ-

ницька собака, нехрищений лоб, хай би взяв тебе чорт! Оттак тобі козаки відказали, плю-

гавче! Дня не знаємо, бо календарів не маємо, місяць на небі, рік у книжці, а день у нас такий, як і у вас.

Кошовий отаман Іван Сірко з усім запорозьким кошем“.

Була ніч, коли отаман Задерихвіст і Петрусь вернулися на Січ. Петрусь розсідлав коней і пішов до куреня. По дорозі натрапив на дядька Нагая, що вкопав у землю чотири жердки, а поверх них почепив рядно.

— Оце диво, немов жидівська халабуда!
— зацікавився Петрусь.

— Готую ліжку, — пояснив дядько Нагай — а то гаспидські блохи заїлиб мене в курені. А тут і вітрець знизу буде піддувати.

— То пустіть мене, дядьку, під низ, — прохав його Петрусь.

— Лягай, хлопче, якось помиримось, за аренду грошей не візьму, — приязно погодився дядько Нагай.

Петрусь розіслав на землі кирею, помолився Богу, ляг і заснув, немов убитий. І приснилося йому, що гасає він на коні по кримських степах. Де не взялися два татари; один рудий, другий чорний. Побачили Петруся та за ним. Петрусь — у ноги! Ледви здогонив його рудий татарин, звалив з коня

і на нього; давить груди й давить. Петрусь прокинувся, бо лежало на ньому щось важке й тепле. Він мацнув руками й натрапив на обличчя, ніс, і вуси.

— Рудий татарин! — промайнуло в його голові. Він зібрав сили і вдарив кулаками по чужому обличчі. І в цю хвилину посипалися на нього градом міцні кулаки. Петрусь закричав із болю і в один скік опинився біля стайні.

— Збожеволів гаспидський хлопець! — кричав за ним дядько Нагай. — Оце почастував дядька тай на нівець розбив мені ніс!

Петрусь підійшов до свого ліжка й зрозумів у чому річ: рядно продерлося під важким дядьком, і Нагай упав був на нього.

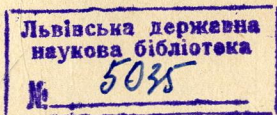
Петрусева пригода вночі.

Тихо, без шуму й гомону, перепливали запорожці Дніпро. У блакитній млі річного туману вони виглядали мов дивовижні привиди. Зграї качок, гусей, баб, мартинів, куликів зривалися зпід самого носа чайки та безшумно ховалися в гущавині Великого Лугу.

Петрусь сидів у чайці в товаристві дядь-

Петрусь Шкода

2

ка Нагая, кухаря Ониська Трясогуза й хорунжого Охрима Коробки. Він, як і дорослі, був озброєний від голови до п'ят: мав на плечах мушкет, за поясом кинджал, а при боці шаблюку в шкіряній піхві.

— Чого ви такий грубий? — запитав Петрусь дядька Нагая з досади, що він своєю вагою схиляв чайку на бік.

— Тому грубий, що нетонкий! — жартував дядько Нагай. — Грубішого запорожця від мене нема. — Тому всі дядьком мене кличуть.

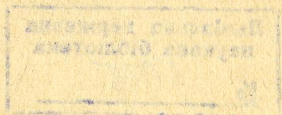
— Не під силу буде вам видряпатися на мури Перекопу! — досаджував Петрусь.

— На Перекоп з цим походом не йдемо. Сьогодні простуємо на Соляний Брід. Це той шлях, що про нього дізналися ми від татарина Джемата. Навколо Перекопу чимало татарської сторожі: углядять передчасно — тоді пиши пропало!

Чайка пристала до берега.

Там, де кінчалися очерети, край лісу метушилися та шикувалися куренями запорожці.

— Гей — гей, Петрусю! Тут наші! — загукали козаки калниболоцького куреня, коли побачили Петруся. В саяві золота ранішнього сонечка повільно кружляв на буланому же-

ребці отаман Сірко. Вірлиними очима приглядався пильно до товариства, немов відгадуючи з їх облич, чи вдасться похід на Крим.

— А що, Власовичу, — звернувся він до писаря, що їхав позад нього — обчислити військо?

— Без двох сотень двацять тисяч! — відповів Уласович, високий, стрункий, із павином пером на оксамитовій шапці.

— Прошу курінних отаманів вислати в різні кінці степу стежі, щоб перейняли татарських чабанів!

— Приказ! — голосно відповіли курінні отамани. Сонечко вже доволі пригрівало землю, коли запорожці вирушили в похід. Попереду ведмедівський курінь, за ним — пашківський, гуманський, корсунський, переяславський, пнеський, мишастівський, кальниболоцький, тимошівський, величківський, дядківський, васютинський та інші.

— Ой, Січ мати, ой, Січ мати,

А Великий Луг — батько...

Гей, що в Лузі заробити,

— Те у Січі пропити! — підхопили запорожці стародавню пісню, минаючи Великий Луг та річку Конку.

— Запорожці гуляють,
Гей, з киярою!
Ханові сала залляють

— Поза шкурою! — понеслося по степу.
Прокинувся степ, відгукнувся веселою луною й заграв на далекому обрії золотими хвилями пекучого повітря. Шовкова та блискача тирса відгукнулася на співи, на свист, на гомін, на регіт козацтва, співами степової птиці. Дрохви, куріпки, лелеки, цілими табунами зривалися зпід копит і закривали собою сонце. А сонечко здіймалося все вище й вище, дихало такою спекою, що деякі запорожці покидали з себе навіть сорочки.

Петрусь Шкода басував на вороному коні, обїжджаючи курінь із одного кінця в другий.

— Де поділися Трясогуз та Коробка? — запитав він дядька Нагая.

— Не шукай їх, хлопче, бо вони на стежі — полюють на татарських чабанів.²³⁾

Справді, вони були на стежі. Охрим Коробка встиг навіть зловити сайгака.²⁴⁾ Він зв'язав йому мотузком ноги й перекинув через сідло на коня.

— Що думаєш зробити з ним? — спитав цікаво Трясогуз.

— Мовчи, та чекай ночі: вдію з Петрусем одну комедію, — усміхнувся Коробка, придумавши якусь втішну розвагу.

Звечоріло, спека спала; зі степу повіяв свіженький вітрець. Запорожці зупинилися на відпочинок. У широкій долині, де на дні червоніло від зорі озеро, розсідлали коней та пустили на пашу. Зі степу надїхала стежа. Радісно зустрів Петрусь Коробку й Трясогуза. Слово по слові, а там дядько Нагай і вечерю наготував. Присіли до вечері; сиділи спочатку мовчки, опісля Коробка, підкрутивши собі вуса, сказав:

— Рік тому мав я в цій самій долині одну пригоду. Вартував я тоді біля хвигури.²⁵⁾ Випало заночувати на самоті. Таксамо по-вечеряв, помолився Богу та й приліг. Тільки в ночі прокинувся, маць рукою, і що ви думаєте?.. й він глянув на Петруся. Зацікавлений Петрусь забув навіть за вечерю.

— Маць рукою і спіймав... самого чортяку. Таки справжній чортяка: і роги й шерсть на обличчі... все, як годиться.

— Я ще не бачив чорта; цікаво подивитися на його парсуну, — промовив ні живий, ні мертвий Петрусь, відчуваючи, що йому волосся на голові стало дуба.

— Не бажай цього, Петрусю, бо як, крий Боже, зявиться, то буде біда! — перестеріг його Трясогуз, переморгнувши з Коробкою.

— А де подівся чортяка, що ви його тоді намацали? — допитувався Петрусь.

— Один волох переказав мені, що робити в такому випадку. Праворуч себе я тричі вдарив рукою по землі й тричі сплюнув. Помогло; чортяка відразу зник, немов заповся під землю. Петрусь задумався.

Ще трохи посиділи, погомоніли й полягали спати. Петрусь заснув, немов підстрілений. Не спали тільки Коробка й Трясогуз. Коробка витяг із очерету сайгака, якого там був сховав, приволік його до Петруся і приторочив у обійми хлопця. Трясогуз потягнув хлопця за вухо. Петрусь прокинувся; злегенька повернувся на бік, а потім мацнув рукою поперед себе. Мацнув і завмер.

Захололи руки й ноги, бо спіймав роги і обличчя зі шерстю. Пролежав спокійно кілька хвилин, опісля що було сили, вдарив тричі голим кулаком край себе, та ще сплюнув. Кулак, як на диво, попав дядькові Нагаєві просто в обличчя. Як несамовитий, скочив Нагай на ноги.

— Що за чудасія! — гримнув він на весь степ!

— Чи ти, Петрусю, дійсно навіжений, чи ти, гаспидська дитино, так вдаєш? Знову почаствував дядька!

— Не лайте мене, дядьку, бо навалився

на мене чортяка, — благав Петрусь і затрусився, немов у лихоманці.

— Схаменися, дитино! Де ти побачив чортяку?

— Ось, дядьку! — мацнув Петрусь, але чортяки вже не знайшов, бо Коробка встиг у час сховати сайгака. Знову полягали, але до ранньої зорі Петрусь не міг заснути: весь час привиджувався йому чортяка.

Несподівана зустріч із матір'ю.

Другого дня запорожці мали розвагу, пригадуючи Петрусеви пригоду з чортякою. Знову припікало сонечко, шелестіла під ногами тирса, й здавалося, що не буде ні кінця, ні краю степові. На третій день походу під вечір перед очима війська замаячила ясно-зеленою смугою вузьенька затока Озівського моря прозвана „Сивашем“.

— Було колись, жиди, з божої ласки переходили море, — говорив дядько Нагай Петрусеві, перепливаючи на коні затоку. Наша доля в Бога, мабуть, не гірша від жидівської, бо ми не пішки переходимо море, а на

конях. За Сивашем запорожці опинилися вже в Криму.

Була місячна ніч. З берега моря дув холоднуватий вітрець і доносив солодкі пахощі черемхи, акацій та винограду. Здіймалися до неба тополі. Високі та стрункі, скидалися на турецькі башти, що про них оповідав Петрусеві дядько Нагай.

— Стій! — гукнув хтось із коня, обігаючи поздовж війська.

Запорожці зупинились.

— Приказ кошового отамана! — залунав сильний голос писаря Власовича. — З кожного куреня вибрати й залишити на місці двісті знайомих із військовими пригодами людей. Решті вишикуватися куренями.

Курінні отамани мовчки виконували наказ.

Надіхав Сірко. Сидів згорблений на коні; гострі отаманові очі світилися недобрим вогником.

— Чотири дні можете погуляти в маєтку нашого доброзичливого сусіда, кримського хана! — давав наказ отаман Сірко.

— Минулої зими він обдарував нас своєю приязню. Маєте тепер нагоду віддячитися за його ласку та турботи, що їх мав у подорожі на Січ. Отже сплундруйте та знищіть його

гніздо так, — Сірко підвищив голос — щоб чортяка не знайшов ні одного татарського шляху до пекла. Вибийте цих бісових дітей, щоб знаку не було, що вони колись існували. Не забувайте, що п'ятого дня маєте повернутись!

— З Богом у бій!

Під ранок, запорожці, поділившись на невеличкі загони, порозбігалися на всі кінці Криму: на Кафу, Козлів, Карасів, Чуфут-Кале і Бахчисарай.

Для кальниболоцького куреня випав шлях на Чуфут-Кале — Бахчисарай. Немов буревій мчалися запорожці на своїх вітроногих конях. Пожежі значили їх сліди та мережали степи велетенськими огнищами. Ревіли череди худоби; метушилися, відбившись від отари, вівці; гасали, не чуючи під собою ніг, табуни коней. Там, де ще ранком пишалися завітчані виноградниками улуси,¹⁶⁾ тепер чорніли страшні руїни.

Не всіх одначе запорожці різали, вішали та садовили на паль; молодих та заможних, на яких покладали надію про викуп, забирали в полон.

Чуфут-Кале¹⁷⁾ не сподівався ніякої небезпеки. Коли татари побачили запорожців,

вони з дива кам'яніли й слухняно підставляли під шаблюки свої голови.

Отаман Задерихвіст, Нагай, Трясогуз, Коробка й Петрусь відкрили чистеньку хату, яка свідчила про заможність господарів і зайшли на хвилину відпочити. На дорозі зустрінула їх уже немолода жінка з дитиною на руках. Була вона одягнена в татарське вбрання: в колмек,²⁸⁾ поверх нього в бешмет, в углюк;²⁹⁾ на голові стирчала вишита золотом феза;³⁰⁾ на ногах червоніли папучі.

— Схаменіться, не пролийте християнської крові! — закричала вона та впала навколішки.

— Бог з тобою, молодице, — лагідно відповів отаман Задерихвіст: — Хіба-ж ми нехристи, щоб проливати християнську кров? Сідай краще з нами та розкажи, хто ти? з якого краю? як опинилася тут?

Молодиця заспокоїлася й сказала:

— Попала я сюди не з доброї волі. Привікли мене на аркані з ясирем. Сама я з Білої-Церкви, на прізвище Одарка Гусаківна.

Отаман Задерихвіст липнув очима раз, другий, третій, стукнув рукою по потилиці, знову глянув на молодицю, немов не вірив собі, і здивовано сказав:

— Чували, товариші, про таку зустріч!
Невже, Одарко, ти не пізнаєш Семена Ку-

рочки? — того, що поблизу Росі капличку ви-
будував?

— Зараз пізнала! — здивувалася вона й собі.

— А коли мене пізнала, то пізнай свого сина Петруся. Поглянь, який козарлюга з нього виріс!

Побачивши рідну матір, Петрусь був здив та, пригадавши, що козакові соромно виявляти ласкавість до жінок, навіть до матері, прибрав суворий вигляд і запитав холодно:

— Чого видивилися на мене, немов чорногоуз³¹⁾ на жабу.

— Дивуюся з того, — відповіла Одарка — що залишила тебе маленьким, а тепер стрінула майже козаком.

— А ви не дивуйтеся! — почав Петрусь — чули ж адже, що з дива коза кавуном подавилась..

— Будемо мати час побалакати, — не терпляче завважив Задерживіст. — А тепер, Одарко, тее того як його... колісцятка, що підпирають пузо, потребують смаровила.

— Так, так! — зірвалася Одарка з місця й кинулась до кабиці, до льоху. За хвилину на низенькому ослінчику з'явилися: кебаб,³²⁾ шурба,³³⁾ чебуреки,³⁴⁾ бриндзя, катик³⁵⁾ і солодоші: каймак,³⁶⁾ бекмез,³⁷⁾ татли.³⁸⁾

— А тее того як його... — потягнув

себе пальцем по горлі отаман, натякаючи на горілку.

— Горілки нема, — оправдувалась Одарка — хиба винця?

— Винця, ну, добре, націди винця! — мерщій погодився отаман.

Випили, закусили, посиділи, погомоніли. Спомянули старовину, молоді літа; згадали Білу-Церкву, родину. Одарка розповіла їм про своє життя-буття на Кримі, а зі слів її можна було догадатися, що жилося їй тут непогано.

Прощаючися з нею, отаман сказав:

— Не маємо більше часу посидіти, бо поспішаємо в Бахчисарай. Завтра маємо вернутися, то й тебе заберемо з собою.

Одарка замовкла й задумалася.

У ханському теремі.

Великий кримський хан Селім-Гірей лежав у своїй кімнаті на килимі та слухав байок бойового оглака³⁹⁾ й побожного муфтія.⁴⁰⁾

І коли польова сторожа без дозволу влетіла в кімнату та попередила, що запорожці

плюндрують Чуфут-Кале, ханові та його мурзам⁴¹⁾ відняло мову.

У страшому гніві, розлючений хан, поторошив на спині бойового оглака янтаревий чубук,⁴²⁾ з якого кутив тютюн, сіпнув за бороду побожного муфтія. Далі не було часу творити суд і розправу. Скочивши на першого коня, він утік у гори, а за ним і бойовий оглак, і побожний муфтії, і поміркований туман,⁴³⁾ і хоробрий юз,⁴⁴⁾ й усі, що встигли здобути коней.

Слідом за ними, за кілька хвилин, піднялася стовбуром курява, й вулиці Бахчисараю залили запорожці.

Задерихвіст, Нагай, Коробка, Трясогуз й Петрусь зупинилися на брамі ханського терему. Петрусь роззявив рота, очі розплющив із дива, що він там побачив.

Було чого дивуватися! Роскішний і чепурний поставили Гіреєві хан-сарай⁴⁵⁾ у Бахчисараї. Будували його вчені будівничі з Дамаску й Багдаду.

Долівку в теремі викладено ониксом,⁴⁶⁾ сердоником,⁴⁷⁾ й бірюзою;⁴⁸⁾ стелю вквітчали різьбленими прикрасами; стіни вкрили плитками з кольорового мармуру.

Величезні багатства звели Гіреєві до

хан-сараю. Раділи та сумніли очі кожного, хто глядів на цю всю розкіш. І уста самі собою складали славу могутності й пишноті володаря на два моря.

— Щаслива доля ще не покинула нас, Петрусю! — казав дядько Нагай, виймаючи з ханських скринь цілі звої грезету,⁴⁹⁾ шовку, золототканих хусток. — Вибирай, Петрусю, собі на онучки, — ласкаво запрошував він Петруся, який, не гаючи часу, скинув чоботи й обгортав ноги шовком.

У літньому ханському теремі залунав жіночий голос. Хан, рятуючи своє життя, забув про гарем⁵⁰⁾ і залишив його на ласку запорожців. Жіноцтво не було ображене такою непам'ятливістю хана: воно знало сховки, де стояли угорські вина, наливки, різні горілки, й тепер частувало несподіваних гостей здоровними кухлями.

— Ех, Нагаю, Нагаю! Ну й як можна так марнувати дорогий час! — загомонів Онисько Трясогуз, що вдерся в кімнату. В одній руці він держав чарку, а в другій пляшку.

— Покинь оці скрині. Там уся компанія жде тебе. Ходи мерщій!

Побачивши пляшку, Нагай призабув за

все на світі й побіг у слід за Трясогузом. Петрусь залишився на самоті. Він перегля-

нув усі скриньки, вибрав для матері дві хустини, знайшов тютюн і понабивав ним свої кишені. В спочивальні хана знайшов військову

зброю. Вибрав золоту шаблюку, викладену дорогими самоцвітами, приторочив її до пояса, а свою у шкіряній піхві лишив у подарунку ханові. Зі спочивальні він перейшов у кімнату Дивана.⁵⁾ — Тут зустріли його дядько Нагай і Трясогуз.

— Чого ти тут шукаєш? Хіба згубив що? — запитав його дядько Нагай, виписуючи непокірливими ногами мудровані кола.

— Покоштуй, Петрусю, цих ласощів; цукорки, пундики, марципани, вергуни, — пересипав він ласощі з шапки в жменю Петруся.

— Дякую вам за ласощі! — ввічливо подякував Петрусь. — Ходіть за мною: я покажу вам таку зброю, що ви забудете про все на світі.

Повернулися всі до спочивальні хана. На велике здивування Петруся, дядько Нагай не поцікавився зброєю.

— Поглянь, Онисю, на ці канапи! — захоплювався він ханськими ліжками. — Переночуємо на них. Ти, Онисю, на тій, а я на оцій! Зі спочивальні знову вернулися до літнього терему. Була вже ніч, коли дядько Нагай і Трясогуз верталися до ханської спочивальні з терему, де випили останню чарку.

— Тримайся за мої плечі, Нагаю, за мої плечі, бо в цих кімнатах сам чортяка ладу не найде! — прохав Трясогуз дядька Нагая, хоч сам давно стратив рівновагу й похилився, немов запорозький байдак серед морських хвиль.

— Спирайся на мене, Онисю! — й собі гукав дядько Нагай.

У ханських кімнатах було темно, що хоч в очі стрель. Довго нишпорили вони, розшукуючи ханську спочивальню: дядько Нагай і потилицю собі набив, Онисько коліна позбирав, поки нарешті її знайшли.

— Ти, Онисю, лягай на свою канапу, а я на свою...

— Знайшов! — радісно гукнув Нагай і бухнув на канапу.

— Я теж знайшов! — весело скрикнув Онисько й бухнув на ту саму канапу, лише головою в другий бік.

Полежали мовчки, може, з чверть години.

— Ти спиш, Ониську? — запитав чогось схвилюваний Нагай.

— Ні, ще не сплю, а що? — обізвався теж чимсь зворушений Онисько.

— Чудасія, товаришу... край мого лиця сторчать чужі ноги.

— Оце комедія! Я теж піймав чужі ноги!

— То що маємо робити, Онисю?

— Як що! Берімся до цих ніг, скинемо
вражих синів на долівку.

Почалася вперта боротьба: хтось засто-
гнав, хтось закричав, нарешті щось з гурко-
том покотилося додолу. На коротку хвилину
настала тиша.

— Де ти, Онисю? — журливо запитав
Нагай.

— Ворожа сила скинула мене додолу!
А ти, Нагаю?

— Теж... — коротко додав Нагай, по-
тираючи собі боки.

— То що маємо діяти?

— Що? Треба тікати, Онисю, надвір.

До світанку блукали вони в темних кім-
натах; і ледви знайшли своїх товаришів, що
спали покотом на ханському дворі.

Петрусь у татарській неволі.

Рано отаман Задерихвіст покликав до
себе дядька Нагая й Петруся.

— Негайна справа, — сказав отаман,
потягнувши повагом із люльки, привязаної

до ланцюжка на шиї. — Мої хлопці довідалися, що хан вертається з гір із великим військом. Я постановив вернутися іншим шляхом, навпростець. Сідлайте мерщій коней і гоніть у Чуфут-Кале. Розшукайте Петрусову матір і привезіть її з собою. Та не баріться! Спізнитися — покоштуєте канчуків.

До Чуфут-Кале треба було їхати з годину. Дядько Нагай і Петрусь поминули Саланчик, де був ханський літній терем „Ашлама“, обігнали величне „тюрбе“⁵³⁾ над могилами Гаджі-Гірея і його сина Мендлі-Гірея й виїхали на шлях густо обсаджений каштанами.

Був чарівний день. Від достиглого винограду пахло медом. У вузьких перелогах і балках стояв солодкий і парний запах кліматису.⁵³⁾ На виноградному полі були розсипані невеличкими купами: вишні, бросквині, морелі, кипариси. Серед них божевільно літали ластівки, настирливо гуділи чмелі, бджоли, кружляли метелики. Не зчулися Нагай із Петрусем, як виїхали в улицю Чуфут-Кале. З нього залишилися самі руїни, й тільки денеде білили на сонці, мов ознака запорозької ласки, поодинокі саклі.⁵⁴⁾ Не встигли вони звернути до знайомої саклі, як щось над головою загуло й свиснуло, й на шию необережного Нагая

та Петруся накинено аркан. Нагай устиг лише крикнути:

— Пропали ми, хлопче!

З галасом і репетом налетіли на них татари, звалили з коней, позв'язували мотузками руки й ноги, підхопили їх на свої плечі й кудись понесли.

Немов у сні відчував Петрусь, як несли його поза городами, опісля кам'янистою пустою. Донесли до глибокої ями, куди збігала дощева вода, прив'язали до нього мотузок і кинули на дно ями. Від соняшної спеки в ямі була пекольна задуха. Петрусь лежав немов прикований. Мотузки повідалися в тіло, і він не міг навіть поворохнутися.

Боліла його голова, задеревіли руки й ноги, а від спраги пересохло в горлі.

— Не добрий кінець випав мені — думав Петрусь, жалуючи своєї необережності. Він готов був прийняти якунебудь кару, аби тільки не відчувати туги за своїми товаришами.

А день тягнувся довгий, довгий. Петрусеві здавалося, що в Криму зовсім не буває ночі. Проте сонечко схилилося за гори; зі степу подув свіженький вітерець. Вплив місяць, зійшов на небо й зупинився над ямою,

немов задивившись на Петруся. Жалібно простогоніла недалеко сплюшка:⁵³⁾ „Сплю, сплю“. Знечевя доглянув Петрусь, як хтось надійшов до ями. Минула одна хвилина, друга... В яму несподівано скотився мотуз; на кінці його був привязаний ніж.

Петрусь не вірив своєму щастю, де й сили в нього найшлися! Він схопив у зуби ніж, черкнув ним раз — другий по мотузках і за хвилину був уже на ногах. Ухопився обома руками за мотуз, що звисав із гори.

— Мовчи, Петрусю! Я твоя мати, — прошепотіла йому Одарка, коли він став ногами на твердій землі. — Коли дороге тобі життя, то поспішай. Поглянь на той лісок, що попереду тебе. Не добігаючи до нього, спустися в байрак: там побачиш коня на припоні. Коли ти дотепний, то даш собі раду.

Вона пригорнула до себе Петруся, ніжно його поцілувала, перехрестила й побігла назад, до своєї саклі.

— От лихо! Забув я спитати матір про дядька Нагая, — догадався Петрусь та вже було запізно.

Він перебіг поле, вкрите кущами винограду, переліз невеличкий терновий живопліт і спустився в глибокий байрак,

де справді найшов на припоні коня, як казала йому мати. Петрусь мигом відчепив коня.

— Куди їхати? — задумався він, ско-
чивши на коня. Навколо нього була чужа,
незнайома країна. — Поїду на північ, там

побачу, — рішився він і пігнав коня через лісок, через луки на вогонь пожежі, що миготіла десь далеко на півночі.

Татарський протинаступ.

Селім-Гірей загнав на смерть два коні, упарився, але заспокоївся щойно в горах. Бойовий оглак приплентався слідом за ханом; з горя забув про свою втому й відпочинок і, не присідаючи, розпочав гуртувати людей, що зі страху збіглися в гори.

Другого дня великий хан мав армію з 50.000 озброєних людей.

— На Бахчисарай! — гукнув він. — Я їм покажу, де раки зимують!

Бундючно пригнали в Бахчисарай, алеж по запорожцях не залишилося й духу. Зосталася лише така руїна, що в хана не було слів, щоб висловити свій гнів.

— Бачили? — показав він мурзам хансарай.

Мурзи спустили вниз очі, щоб не бачити такої наруги над святинєю.

— Ясновельможний хане! — вклонився низенько ханові оглак: — наші здобули язи-

ка. Дозволь своєму невільникові, хороброму юзові поставити перед твоїми мудрими очима смердячого пса.

Хан не відповів, тільки хитнув головою на знак згоди. Оглак гукнув джурам, юрба розступилася, і до ніг хана кинули дядька Нагая зі скрученими руками й ногами.

— Гладкий псярюга! На наших степах сала придбав! — гримнув хан. — Ану хлопці, заграйте на його „бубні“ своїми киями!

Доброзичливі джури здерли з дядька Нагая штани, звалили з ніг і всипали йому зо три десятки добрих канчуків.

— Якими шляхами ввійшли запорожці на Крим? — спитав сурово через товмача хан Нагая, коли той устав.

— Соляним Бродом, — відповів Нагай, обмацюючи рукою те місце, яке хан назвав бубном.

— Багато ввійшло запорожців у Крим?

— Тисячі три-чотири!

Дядько Нагай либонь сам не тямив до ладу числа запорожців і казав що знав.

— Коли постановили запорожці вертатися додому.

— Був приказ на післязавтра.

Дядько Нагай ані одним словом не за-

гикнувся, що на Соляному Броді стояв із добірними козаками сам отаман Сірко, дожидаючи хана.

— На Соляний Брід! — закликав Селім-Гірей. — Забрати з собою й цього пса, а коли він збрехав...

Хан не докінчив, але мурзам і вояцтву та дядькові Нагаєві було відоме, що натякав хан. Татарва пустилася чвалом.

Це діялося тої самої ночі, коли Петрусь прямував на вогонь далекої пожежі.

То горіла велика стирта сіна. Двічі обїхав її Петрусь, оглянув з усіх боків, алеж не відкрив присутности запорожців. Степ немов вимер: не було чути ані одної живої істоти. Петрусь думав уже чимчикувати далше, коли відчув немов людський стогін на сто-двісті кроків від себе.

— Що воно значилоб? — подумав Петрусь і повернув коня на той голос.

Спустився в балочку й тут побачив саклю, повітку й садок. Стогін чути було зі саклі. Петрусь скочив із коня, прив'язав його до деревини, а сам зблизився до саклі. Обережно підкрався до дверей, приклав вухо й прислухався: ясно було, що стогнав ранений. Крім нього в хаті нікого іншого не було

чути. Петрусь вернувся до пожежі, знайшов та запалив від стирти сухі трісочки і з ними увійшов до саклі. Там, на голій земляній долівці, лежав старенький татарин із порізаною шиєю. Запорожці вдарили його по шиї шаблюкою, що розтяла шкіру, алеж не чіпнула ні шийних хребтів, ні гортанки. Петрусь побачив на лавці глечик, яким татари носять воду; в глечику залишилося, на щастя, трохи води. Він уважно обмив татаринowi рану, зняв свій чобіт, розмотав із ноги шовк, викрав з нього шматок і перев'язав ним рану.

Спочатку татарин не вірив Петрусеві, перестав стогнати й косо поглядав на його шаблюку; опісля довірився, навіть показав своїм язиком, що хоче пити. Петрусь напоїв його й, пригадавши, що має за пазухою ласощі з самого хан-сараю, висипав перед ним добру жменю вергунів.⁵⁶⁾ Татарин відразу ожив: піднявся на ноги й почав робити порядок у хаті. Петрусь побажав йому доброї ночі, ввічливо вклонився й поїхав далі.

— Одне діло — війна, друге — допомогти каліці! — думав він, залишаючи балку.

Піднявся на голу кам'янисту кручу, зіхав у долину, знову спустився в яроч і знову піднявся. Опісля віхав у густий та темний ліс.

Зі страхом пролазив він крізь терня та чагарники. Виїхав на поляну. Серед поляни жевріло огнище, а край нього сиділи жінки та гріли руки.

— Не личить козакові тікати від жінок, — подумав він і підїхав до огнища.

— Добрий вечір! — привитався він, знявши шапку. Не встиг він її скинути, коли жінок немов буревій позносив: так швидко покинули вони огнище та порозбігалися хто куди.

— Трястя на вашу голову! — сплюнув Петрусь і поїхав далі.

Битва біля Соляного Броду.

Почало сіріти, прояснюватися... Розвиднілось. Ледви виїхав він на широкий шлях та поглянув вбік, як серце його перестало битися, і на чоло виступив холодний піт: недалеко від нього простував військовий відділ під татарськими прапорами. Попереду йшли бранці, позаду скрипіли мажі⁵⁷⁾ паровиці,⁵⁸⁾ котиги;⁵⁹⁾ за ними поважно поступали верблюди, басували на арканах коні, повільно чалапали воли, корови, дрібцювали вівці.

— Знову спіймали! — промайнуло в голові Петруся. Кінь був стомлений, ледви переставляв ноги й тікати було безнадійним ділом.

— Ой, Січ мати, ой, Січ мати,
А Великий Луг — батко! —

почув він рідну пісню.

— Що за лихо? — міркував Петрусь. — Люди співають немов наші, а прапори татарські. Відділ зблизився до шляху. Приглядається Петрусь і очам своїм не вірить. Просто нього гарцював на своєму рябому отаман Задерихвіст. Петрусь ударив коня й почва-
лав йому назустріч.

— Ой, не минути тобі, Петрусю, канчуків! — сказав йому отаман.

Петрусь оповів товариству про пригоду, яка трапилася йому та дядькові Нагаєві.

— Шкода Нагая. Хоробрий був запорожець!

— Хай пером стелеться над ним земля, — посумували запорожці, думаючи, що від Нагая вже й кісточок не зосталося.

— Ваші прапорці забили мені памороки. На що ви почепили їх? — запитав Петрусь Ониська Трясогуза.

— Маємо відомости, що кримський хан

подався на Соляний Брід. Ми простуємо за ним його слідами. І прапорці його почепили: нехай тішиться, що за ним суне підмога.

В цю пору Селім-Гірей квапився зі своїм військом до Сиваської переправи.

Другого дня він побачив ясно-зелену смугу затоки, а на її березі запорожців. Хан, думаючи, що позад його нема козаків, безпечно зупинив військо, вислав стежі, щоб розвідати про стан запорозького війська, закликав до себе оглака й наказав вишикувати військо до бою. Отаман Сірко отаборився за земляним валом і на нього викотив німецькі гармати.

Перший татарський наскок привитали запорожці гураганом стрілянини з гармат і рушниць. 4000 татарських трупів вкрили поле навколо запорозького валу.

Бойовий оглак наказав мурзам залишити наступ і відступити. Вражений такою невдачею, хан пообіцяв оглакові залізний гак, коли він не розторощить запорожців. Оглак заприсяг, що розторощить. Його надія на перемогу збільшилася, коли він побачив позад себе значний відділ під татарськими прапорами.

— Слава Аллагові! — гукнув він ханові.
— Пророк надіслав нам добру допомогу.

— На списи невірних собак! — закликав хан, угледівши допомогу.

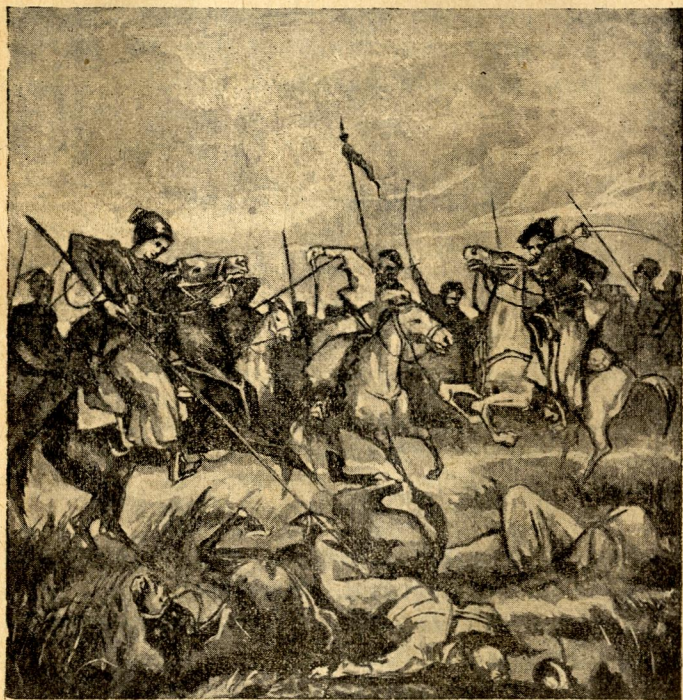
Знову кинулися татари в атаку й знову відбили їх запорожці. Отаман Сірко й собі угледів, що позаду хана зближається військовий відділ, в якому він розпізнав своїх хлопців.

— А нуте, товариші! Хай погляне хан, як гуляє січове лицарство! — крикнув Сірко й махнув рукою. Вискочили запорожці поза вал у люту боротьбу. З обох боків билися завзято. Бог знає, на чому скінчивсяб був бій, якби не вдарили були ззаду на татар козаки, що йшли під татарськими прапорами.

Вмить усе перевернулося: перелякані татари, розгубили зі страху свої частини, заметушилися й почали тікати. Селім-Гірей чимчикував попереду, а бойовий оглак по-позаду його на один крок. Татари розсипалися, хто куди, по всьому полі, немов сполохані вівці.

Була робота козакам: рубали, кололи, забирали в полон. Невтомний між ними був дядько Нагай, що замість зброї держав у руках ґерлигу,⁶⁰⁾ якою хапають за ноги баранів. Де він роздобув ґерлигу, не знати. Сам він визволився підчас татарської втечі: повалив

із коня свого доглядача, підхопив герлигу й пішов косити нею направо й наліво.

— Бий, не жалій бісурменів! — репетував він і мстився за образу свого „бубна“.

Чимало полягло татар на Сиваському полі, чимало забрали їх у полон козаки.

Надвечір надійшли відділи, що пильнували бранців і скотину. Помолилися над своїми вбитими, поховали, порахували живих, перейшли затоку й полинули на Січ.

Тайна „Чорної Долини“.

Знову пекло сонечко, шелестіла під ногами тирса та синіла на обрії далека безкрая рівнина. Весело верталися запорожці — з піснями, сміхом, свистом і розмовами:

— Ой, божився кримський хан,
Що великий з нього пан,
А як вийшло на перевірку —
Дістав в... плечі добру мірку! —

лувало горою понад степом, над луками, над байраками, перелогами, лиманами.

— І-і-ух! Ох, ах! — витанцьовували на конях Трясогуз і Коробка.

Тішилися запорожцями й визволені з Криму українці. Та не всі: деякі шкодували за Кримом, тужили за ним, проклинали отамана Сірка й товариство.

Петрусь дивувався таким скаргам.

— Я не розумію їх! Невже їм було краще на Криму серед бісурменів? — запитав він дядька Нагая.

— Як би тобі сказати на це... На Україні декого жде панщина, злидні... На Криму мали вони більше волі, привикли: діти, господарство.

Надвечір зупинилися поблизу „Чорної Долини“. Розсідали коней, пустили на пашу; люди посідали на відпочинок, за вечерю.

Отаман Сірко скликав до себе курінних отаманів. На його обличчя насила якась гнітюча думка. За один день він немов схуд: очі запали, ніс видовжився

— Сумую я, — звернувся він до курінних отаманів, — як має жити Україна, коли її діти так легко її забувають і перекидаються навіть на ворогів Христа — бісурменів?

І звелів він зібрати всіх визволених до купи. Зійшлося 7.000 людей. Отаман Сірко вийшов на горбок, щоб усі його бачили, змірив очима всю цю юрбу й голосно сказав:

— Нікого з вас я не силую вертатися на Україну. Кожному вільно йти, куди він хоче!

Визволенці заметушилися, загули, загомоніли; дехто радісно славив Сірка, дехто,

прощаючись, тужив, інші радилися між собою, не знаючи, що робити. Нарешті 3.000 бранців покинули запорозький табор і пішли знов на Крим. Коли вони перекинулися за кряж,⁶¹⁾ Сірко закликав до себе наймолодших козаків.

— Приказ! Сідлайте коней, догоніть перевертнів,⁶²⁾ що зрадили Батьківщину та по-витавайте всіх до одного!

Прожогом⁶³⁾ метнулися хлопці на коней, аж куряву збили й пігнали за бранцями.

За годину отаман Сірко поїхав слідом за ними, щоб довідатися, як вони виконали його наказ.

По дорозі він наздігнав Петруся, який і собі поспішав до страшного поля.

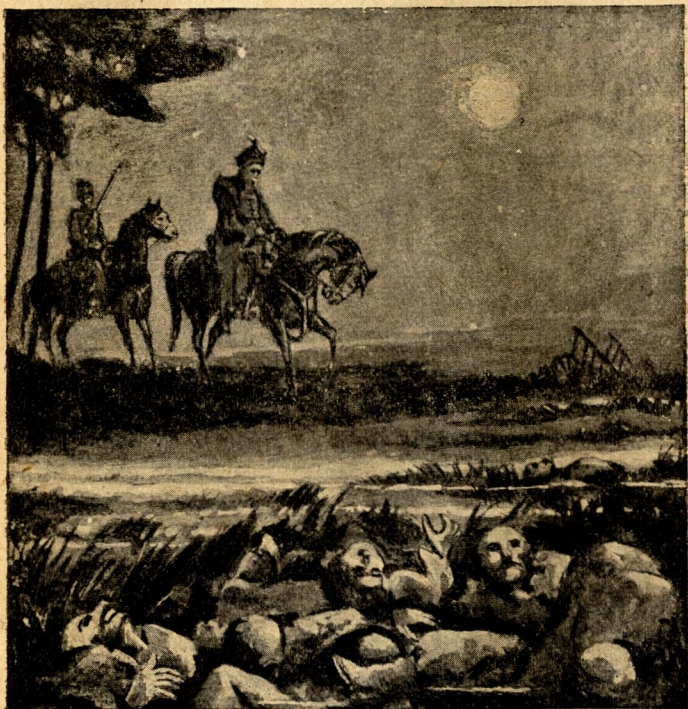
— Страшне діло, страшне дідо, хлопче, — казав зворушений отаман. — Нічого не вдієш: без цієї науки не оборонити нам України. Наші слабодухі люди гірш Юди — продають Україну, ох, продають! — голосно зітхнув отаман.

Віхали в Чорну Долину.

Все поле було вкрите трупами. Зійшов місяць. На пожовклій траві заблищали краплі людської крові. Кінські ноги ступали по калюжах крові, немов у воді.

Петрусь заплакав.

— Боже мій! — ридав він тихцем —
скільки полягло тут наших нещасних людей.

Сірко мовчав... Сумними очима обводив
поле і щось думав. Опісля втер із ока сльо-
зу, пожував губами й голосно сказав: ■ ■

— Простіть мені, брати мої! Краще спати вам тут до страшного Господнього суду, ніж розплоджуватися на Криму на безголова рідній вашій землі, а собі без святого хреста на вічну погибіль...

Мовчки вернулися Сірко й Петрусь до запорозьського табору.

На третій день запорожці перепливали Дніпро. Зі сторожевої башти на Січі гукнули гармати, задзвонили всі дзвони на дзвіниці святої Покрови.⁶⁴⁾

Лейба був сам не свій з радости, коли побачив Петруся, який поважно сидів на вороному коні з піднятою бундючно головою, заклавши руки під боки.

— Злізай, Петрусю, з коня, почастую тебе маковиком! — запрошував його жид, піднявши до гори поли свого халата, вибалушивши очі й висолопивши на бороду язик.

— Подався ти своїм маковиком! У Бахчисараї кращі їв! — чванливо відповів йому Петрусь і глядів кудиінде, немов не помічаючи жида. Край скарбниці сидів верхи на бочці Оверко Гарбуз. Він знав, як провадити церемонію в такий день: викотив на майдан сорок бочок горілки тай вижидав запорожців.

— Що, люциперова душе, страждаєш? Було, серед зими, в нього не вициганиш ле-ду! А тепер подивіться, товариші, який ласкавий! — глузували з нього запорожці.

— До часу товариші, до часу! На все своя черга приходять! — відгризався Гарбуз.

А проте уважно стежив, щоб не зникла в заколоті яка бочілка. На майдані стрінуло запорожців духовенство у золотом вишиваних ризах, із хрестами та евангелієм. Запорожці вислухали молебень подяки, помолились Богу й вишикувалися куренями. Виступив отаман Сірко й подякував товариству за славетний похід.

— Бочку на кожен курінь! — закінчив свою промову.

— Ваші голови! — голосно відповіли йому запорожці.

— Ваші голови! — поклонився їм низько отаман Сірко.

Тут почалися жнива для Оверка Гарбуза: він вибився зі сил й упрів, розливаючи цебрами горілку для куренів.

Три дні бенкетували запорожці. Все закупили вони в крамницях на Гасан-Баші; все поїли й пропили. Лейба і Шмуль стояли за пустими прилавками.

Один тільки отаман Сірко та писар Уласович не брали участі в бенкеті.

Був вітряний день. На небо насунулись чорні хмари, накрапав дрібний дощик. У курени біля стола сидів отаман Сірко та стежив, як писав Уласович.

— Який сьогодні день?

— 23. вересня 1675. року, — відповів задуманий писар.

— Прочитай, що ти там написав!

Власович застромив перо за вухо, посипав пісочку на папір, здмухнув і розпочав читати:

— „Ясновельможніший, кримський хане, з многими ордами, близький наш сусіде!

„Не думали ми, Низове Запорозьке Військо, з вашою ханською милостю й з усею кримською державою заходити в велику неприязнь і війну, колиб ви не зробили були початку. Минулої зими ваша ханська милість наказала похід на Січ, послухавши дурної ради божевільного царгородського везиря, а крім нього теж розумного наказу свого найяснішого й найвельможнішого султана. Приходив ти з його яничарами та многими кримськими ордами до нас, Низового Запорозького Війська. Прийшовши в нічну пору під

нашу Січ і знявши нашу сторожу, що біля Січі стояла, вислав ти на Січ п'ятнацять тисяч яничарів і наказав їм (що стид було чинити) не по-лицарськи всіх нас, молодців із запорозького війська, сонних, що ніякої біди не сподівалися, вибити та видавити, а нашу садибу вивернути з підвалин і розкинути. А сам ти став із ордами довкола Січі, щоб ніхто з утікачів, наших молодців, не видобувся з лабет.....“ довго, довго ще читав писар Уласович.

Останній день Петруся на Січі.

Минув рік. Одного дня Петрусь Шкода завітав до наставника Січової Покровської церкви пан-отця Кіндрата. Великі сліди залишив рік на Петрусовому обличчі: він змарнів, схуд, і тільки очі палали якоюсь задуманою рішучістю.

— Що скажеш, Петрусю? — лагідно запитав хлопця пан-отець.

Петрусь увічливо вклонився йому і сказав:

— Маю важну справу до вас. Минулого року наше товариство, вертаючися з Криму,

вибило в „Чорній Долині“ 3.000 людей, що колись були українцями.... Загинули вони

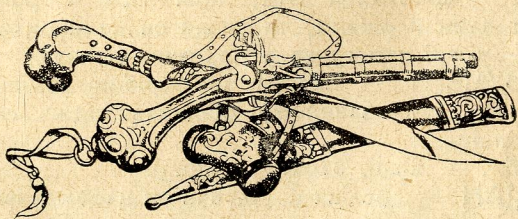
за свою провину без могили, хреста та молитви. Бог їм суддя, але від того дня я не маю на душі спокою — якась дивна туга

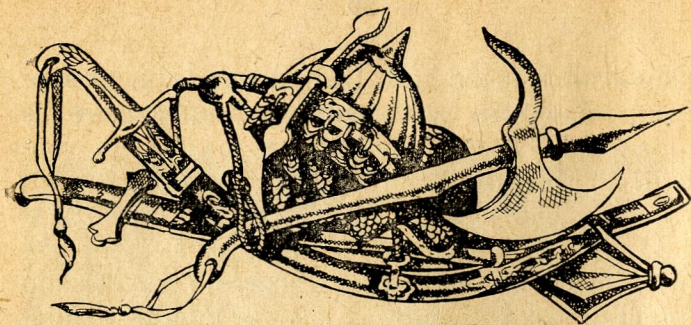
насіла на моє серце. Всюди, де лиш повернуся, відчуваю людський стогін, сльози та проклони. Нема в мене сили більше це терпіти! І тому я прийшов прохати вас, пан-отче, відіслати мене до Самарсько-Миколаївського монастиря. Маю щирий намір відмолити суворим постом та святою молитвою провини тих усіх, що полягли в Чорній Долині.

— Спасенне діло, добре діло придумав ти, Петрусю! — сказав пан-отець Кіндрат, благословлячи хлопця.

* * *

В недовгому часі Петруся відправили з Січі до монастиря. В монастирі він навчився добре грамоти, а опісля постригли його в черці. По довгих літах настановили його ігуменом Самарсько-Миколаївського монастиря. Тут він і помер 2-го лютого 1733 року.

ПОЯСНЕННЯ.

- 1) КАБИЦЯ — кухня; здебільша викопана в землі груба над якою ставили козаки посуду, головню великі казани (кітли), щоби варити страву.
- 2) КУРЕНЬ — а) хата-ліп'янка; б) військова частина (відділ) у запорожців, що складалася з 1000 козаків.
- 3) ГАСАН-БАША — торгова площа (базар) поза валами Січи.
- 4) ОГЛИ — додаток шляхетський до прізвіща у татар, так, як у німців є „фон“ або в еспанців „дон“.
- 5) БУГАЙ — болотяний птах.
- 6) ГУК — болотяний птах, який живе в трощі над ставами й ріками, та видає сильний оклик, так — начеб хто гукав у порожню бочку.
- 7) ПОЗУМЕНТ — золота або срібна лямівка (гальон), яким запорожці обшивали одяг, головню ковнірі.
- 8) НУЖА — воші, блохи, блощиці.
- 9) ПАЦАН — дослівно: підсвинок; насмішливе прізвище для молодих хлопців.

- ¹⁰⁾ **ОЧКУР (ок)** — шнурок або ремінчик, що, пересилений крізь отвір або зашитий, стягає частину одягу, капшук з тютюном тощо.
- ¹¹⁾ **ПАЛАНКА** — округа або повіт на Запорожжю; кожна військова частина займала окрему для себе паланку й від назв цих паланок давали назви відповідним частинам військовим.
- ¹²⁾ **ЛАНТУХ** — великий мішок, або полотняна торба; також — верета.
- ¹³⁾ **ВАГАНКИ** — деревляна посудина, що заступала Запорожцям полумиски — подібна до плитких нещків, або до плоского коритця.
- ¹⁴⁾ **МАЛАЙ** — печений хліб із кукурузяної муки, перекладаний у середині сиром.
- ¹⁵⁾ **ТЕТЕРЯ** — птах, подібний до курки, що живе по лісах та на степах; також і риба.
- ¹⁶⁾ **БРАГА** — горілка, роблена з зерна; теперішня назва: самогон.
- ¹⁷⁾ **МИХАЙЛИК** — деревляний кухоль, яким запорожці пили мід-горілку.
- ¹⁸⁾ **ПУЗО** — велике черево.
- ¹⁹⁾ **ЛІТАВРИ** — стоячі на трійніжках бубни півокруглої форми з мідяної бляхи; ними скликували на Січі козаків на збірку; були теж літаври до походу — менші від попередніх, їх по два приміщували коневі на переді по обох боках сидла.
- ²⁰⁾ **БЕШМЕТ** — рід верхнього одягу, кафтан (довга чамарка) з вузькими рукавами.
- ²¹⁾ **ДЖУРА** — молодий козак на Січі, що вчився воєнної штуки. Теперішній вислів: чура — озна-

чає послушника (слугу) військового старшини.
Джура рівнозначний з польським: *giertek*.

- 22) ПЛАВНІ — заліснені деревиною та лозами мо-
кляки над Дніпром.
- 23) ЧАБАН — пастух овець на степу.
- 24) САЙГАК — степовий цапок.
- 25) ХВИГУРА (фігура) — рід сигналової вежі на степі;
були це високі дерев'яні стовпи з поперечками,
а на їх верху стояла бочка зі смолою, яку за-
палювали козацькі стежі на знак — що надходить
татарва.
- 26) УЛУС — татарська оселя, первісно зложена з ша-
тер, пізніше із постійних забудовань.
- 27) ЧУФУТ-КАЛЕ — укріплений город недалеко
Бахчисараю, де кримські хани вязнили бранців,
що їх забирали в ясир на Україні.
- 28) КОЛМЕК — довга жіноча сорочка.
- 29) УГЛЮК — жіночий фартушок чи запаска.
- 30) ФЕЗА — суконна червона шалочка зі золотим
шликом, яку носять туркині.
- 31) ЧОРНОГУЗ — бузько.
- 32) КЕБАБ — бараняча печена.
- 33) ШУРБА — юшка з баранячого мяса.
- 34) ЧЕБУРЕКИ — піріжки з дрібно посіканого ба-
ранячого мяса.
- 35) КАТИК — квасне овече молоко,
- 36) КАЙМАК — солодке овече молоко.
- 37) БЕКМЕЗ — щось наче компот з яблук.
- 38) ТАТЛИ — компот з грушок — головно зі сушених.
- 39) БОЙОВИЙ ОГЛАК — міністер війни в крим-
ських татар.
- 40) МУФТІ — мировий суддя в татар.

- 41) МУРЗА — татарський військово-адміністративний старшина, щось наче — воєвода.
- 42) ЧУБУК — цибух.
- 43) ТУМАН — командант дивізії в татар; татарська дивізія складалася з 10.000 їздців.
- 44) ЮЗ — татарський сотник (капітан).
- 45) САРАЙ — татарська палата або храм.
- 46) ОНИКС — рід пів-шляхотного каменя, уживаного в будівництві; ним викладали стіни й долівки.
- 47) СЕРДОНІК — шляхотний камінь, молочної краси, по нашому — опаль.
- 48) БІРЮЗА — самоцвіт блакитної барви, по нашому — туркус.
- 49) ГРЕЗЕТ — делікатна тканина на верхні одяги, головню жіночі.
- 50) ГАРЕМ — відокремлене місце в музулманів — де проживало жіноцтво.
- 51) ДИВАН — кімната в якій відбувалися наради хана з міністрами; ВЕЛИКИЙ ДИВАН — рада міністрів.
- 52) ТЮРБЕ — камінна, або мурована будівля, що служила за гробницю для татарських достойників.
- 53) КЛІМАТИС — витка (пнуча) рослина, яка цвіте фіолетною краскою.
- 54) САКЛЯ — татарська хатина (ліплянка).
- 55) СПЛЮШКА — рід малої сови.
- 56) ВЕРГУНИ — солодкі бублики з крухого тіста, смажені на баранячій товщі, або оливі. В нас звуть їх зпольська „хруст“.
- 57) МАЖА — широкий деревляний віз на двох некованих колесах, який страшенно скрипів.

- 58) ПАРОВИЦЯ — чумацький віз на 4-ох колесах, запряжений у пару волів.
- 59) КОТИГА — маленький візок на двох колесах.
- 60) ГЕРЛИГА — залізна кривуля (тупий гак) на довгім держаку; ним ловили чабани вівці за ноги.
- 61) КРЯЖ — довга горбовина (узгіря) серед рівнини.
- 62) ПЕРЕВЕРТЕНЬ — людина, що відрікається свого народу й батьківської віри для власної користи, заманена ворогом богатствами, почестями, або якимись іншими користями.
- 63) ПРОЖОГОМ — скоро.
- 64) СВ. ПОКРОВА — церква на Січі.

КАТАЛОГ „ДІТОЧОЇ БІБЛІОТЕКИ“.

Найновіші видання:

	Сотика
110. Антін Лотоцький: Відкриття Канади	40
111. Редіард Кіплінг: Ріккі-тіккі-таві	40
112. Іванна Брліч-Мажураніч: Стриборів ліс	25
113. Михайло Таранько: „МАЛИЙ ДЕКЛЯМАТОР“	—
114. Езоп: БАЙКИ	—
115. Ганс Хр. Андерсен: Ялинка	60
116. Дарія Гриневич-Вотанович: Приятелі хлібороба	30
117. Богдан Закляницький: Емігрант	20
118. Анатоль Курдидик: Маленькі борщі	1:20
119. „ПРИГОДИ МОРЕПЛАВЦЯ СІНДБАДА“	—
120. Микола Погідний: Нечисті скарби	50
121. Ганс Хр. Андерсен: Дикі лебеді	30
122. Т. Дончак: Казка про дивного змія	50
123. Микола Погідний: Казка про гордого боярина	50
124. МОТОВЯЗНИК ГАСАН — з „Казок 1001 ночі“	40
125. Святослав Лакуста: Зачарований цвітник	30
126. Мирослав Ріпецький: Країна фйордів	80
127. Іванна Блажкевич: В Мамин День	80
128. Ю. Ігорків: Сердечний Віночок	1:50
129. Антін Лотоцький: В ніч св. Миколая	80
130. Дж. Свіфт: Гулівер у Лапутів	1:30
131. Дж. Свіфт: Гулівер у Гиржунів	1:30
132. Я. Вільшенко: Івась і Гануся	1:00
133. В. Жуковецька: Оповідання для найменших	80
134. А. Теодорів-Давидів: Байки і казки	60
135. Олесь Чмелик: Віршована Азбука	50
136. Микола Гоголь: Загублена грамота	40
137. Антін Чехов: Каштанка	90
138. Лев Лотоцький: Сила молитви	40
139. Елінора Гойт Бренерт: Маленька вдова	30
140. Михайло Таранько: „ДИТЯЧІ ЗАБАВИ“	—
141. Ганс Хр. Андерсен: Чародій-Піскосій	30
142. Любомир Селянський: Про телеграфи і телефони	1:00
143. Франц Коковський: В ніч під св. Миколая	20
144. Олена Цегельська: Оповідання	—
145. Олег Підгірський: Серед двігучого чаю	30
146. Антін Лотоцький: ІСТОРИЧНІ ОПОВІДАННЯ	60
147. Богдан Ленкий: Казка про Ксеню	70

Дальші книжечки в друку.

1, 92 (1986)
5035 p.1
733

„СВІТ ДИТИНИ“

ілюстрований журнал для дітей.

Виходить від 1919 року під редакцією
Михайла Таранька.

На зміст кожного числа складаються:
байки казки оповідання сміхови нки,
забави, іграшки, пісні та різноманітні
загадки.

Велика скількість образків.

Заряди Шкіл, Виділи Читальень і Кооператив
в цілім краю нехай безумовно передплачують цей
дитячий орган, щоби в той спосіб допомогти Ви-
давництву до побільшення обему і змісту цього
журналика та до його загального поширення. Ради
шк. місцеві повинні обов'язково передплачувати
„СВІТ ДИТИНИ“ для шкіл по всіх наших селах.

Умови передплати:

На цілий рік у краю 5 зол.
Для Чехо-Словаччини 20 К.ч.
Для Румунії 100 леїв.
Для Америки й Канади 1 дол.

Поодинокое число коштує 50 сот.

Замовлення слати на адресу:

Видавництво „СВІТ ДИТИНИ“
ЛЬВІВ, ул. Зіморовича ч. 3.

1148a

ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА

Ч: 2.

ЛЮТИЙ.

1934.

МИХАЙЛО СЕРЕДА

ПЕТРУСЬ ШКОДА

(Історичне оповідання).

В-ВО

„СВІТ ДИТИНИ“
ЛЬВІВ